

У.У.ФАЛАПЕЕЎ

КОЛЕР У ПАЭМЕ МІКОЛЫ ГУСОЎСКАГА "ПЕСНЯ ПРА ЗУБРА"

Святло і колер арганічна звязаны з псіхікай чалавека, яго эмацыянальнай сферай. Колер непасрэдна дапамагае фізічнаму пазнанню наваколля і, расфарбоўваючы свет, адыгрывае значную ролю ў сістэме эстэтычных каштоўнасцей. "Святло і колер, – па словах А.І.Масцэпаненкі, – у мастацтве могуць выражаць эмацыянальны падтэкст, перадаваць асаблівасці псіхічнага стану, эмацыянальнае ўспрыняцце таго, што адлюстроўвае аўтар, перадаць уласцівасці вобразаў і архетыпаў, створаных фантазіяй аўтара"¹. А калі ўлічваць яшчэ і сімвалічную значнасць каляровасці паэтычных вобразаў, варта будзе адзначыць, што колер увогуле з'яўляецца адным з найбольш важных сродкаў трансляцыі аўтарскага светаўспрымання. Такім чынам, і ў паэме Міколы Гусоўскага "Песня пра зубра" сімваліканосныя не толькі рэаліі прыроды, прыгожай і магутнай, не толькі яе гаспадар – зубр, але і афарбоўка гэтай прыроды, пейзажны фон наогул.

"У Сярэднявечнай сістэме колераў існавала такая самая іерархія, як і ва ўсіх іншых сферах жыцця"². Магнат свецкі ў Вялікім княстве Літоўскім быў апрануты ў золатам шыты чырвоны жупан, шляхціц – у кармазнавай кунтуш і чырвоныя або зялёныя боты з халявамі, а купец – у сіні каптан, цяглыя ж людзі – у зрэб'е, і абутыя, як і купец, у чорныя, дзэгцем мазаныя боты. Свае сімвалічныя колеры мелі служкі рэлігіі – царквы праваслаўнай і каталіцкай. А наогул існавалі колеры "галоўныя": белы, залаты (а таксама яго "падменшчык" – жоўты), пурпуровы, чырвоны і сіні. Ніжэй на іерархічнай лесвіцы знаходзіліся зялёны і чорны, а такія колеры, як шэры, карычневы, ці іншыя змешаныя, ненасычаныя колеры, для багасловаў і мастакоў таго часу нібы не існавалі.

Сярэднявечная сімваліка колераў заставалася пануючай і ў час Адраджэння. Цяпер яна набыла алегарычнае значэнне і ўварвалася ў свецкую літаратуру, у пэўнай ступені выйшаўшы з-пад кантролю царкоўна-рэлігійнай дагматыкі. Так, прадаўжала рэгламентавацца не толькі ўжыванне каляровай палітры ў жывапісе, але нават каляровая гама адзення, пра якую ўжо гаварылася, у філасофіі ж і культуры эпохі Адраджэння да XVI ст. існавала меркаванне, што святло мае сакральную сутнасць, а колер – з'ява зямнога, матэрыяльнага, пачуццёвага характару. Гэта давала аўтарам магчымасць шырокага рэнесанснага выкарыстання ў сваіх творах колераў усяго спектру, хоць рэальна, як мы ўбачым далей, гэта магчымаць поўнасцю не рэалізоўвалася. Каларыстыка Міколы Гусоўскага выбарная: у якасці асноўных выкарыстаны толькі чатыры колеры – белы, чырвоны, чорны і зялёны, эпизадычна – залаты. Як правіла, колер у паэме "чысты" – уласнабелы, уласначырвоны і г.д.

Белы колер найбольш ужывальны ў паэме. У эпоху Сярэднявечча "эстэтыка "не жадала колеру" і колер заставаўся па-за мастацкай прозай"³. Але нягледзячы на сталае адмаўленне каларыстыкі і ўвогуле рэдкае ўжыванне колераў у мастацкіх тэкстах (і ў эпасе, і ў летапіснай пісьменнасці таго часу), найбольш распаўсюджаным колерам быў белы⁴. Яшчэ ў першабытныя часы ён быў часткай каларыстычнай трыяды, якая даволі працяглы час захоўвала значэнне

асноўнай у светаўспрыяцці многіх народаў, у тым ліку і ўсходніх славян: белы—чорны—чырвоны, што ўспрымалася не толькі як сімвалізацыя найбольш каштоўных стыхій і рэчываў, якімі для прымітыўнага чалавека былі малако, зямля, кроў і агонь, але і як мінімалізаваная філасофская мадэль сусвету: святло—цёмра—сонца.

Пачатковае сімвалічнае значэнне белага колеру (а ён атаясамліваўся з сілай і здароўем, чысцінёй, адсутнасцю няўдач, смерці і слёз)⁵ у эпоху Сярэднявечча было замацавана ў Святым Пісанні: “белы колер – гэта сімвал святла з усімі яго значэннямі: боскасць, святасць, чысціня, вера, дабро, шчасце і інш.”⁶ На абразях таго часу святыя, апосталы, анёлы – у белым адзенні, да таго ж у многіх народаў свету белы саван нябожчыка – гэта сімвалічнае адлюстраванне ачышчэння праз смерць.

Але белы колер у паэме амаль не прыгадваецца як азначэнне. Перавага аддадзена ўскоснаму яго адлюстраванню: праз рэчы і з’явы, якія змяшчаюць у сабе адзнакі белага колеру, маюць непасрэдня асацыяцыі з белым: снег, лёд, сівізна, срэбра, сталь.

Гусоўскі сцвярджае, што яго песня “цалкам належыць зіме”, часу, калі ў прыродзе сапраўды пераважае белы колер. Зімовыя пейзажы паэмы – гімн роднай прыродзе, магутнай і неабсяжнай, загартаванай холадам. Радзіма для паэта – узор дабрачыннасці, годнасці і ашчаднасці: надзейна схавана крыніца натхнення паэта, не так проста ўбачыць яе сярод поля, бо

419 Et glacie et nivibus passim iacet orbitus altis...

(Hussov. C.25)⁷

Вакол усюды ляжаць глыбокія снягі і ільды⁸.

У асноўным белы колер у паэме – колер снегу. Але ў Сярэднявеччы белы колер звычайна атаясамліваўся і са срэбрам, таму мы маем права пераносіць семантыку белага колеру на іншыя светлыя ахраматычныя колеры: *серабрысты*, *сівы* (фактычна бескаляровы, белы). У адным з фрагментаў паэмы апавядаецца пра белую зубрыную грыву:

199 Ille quidem candore iubas in fronte micantes
200 Gessit et ex illis grex quoque nomen habet.

(Hussov. C.16.)

Менавіта згаданае бліскучае ззянне (белізна) грывы на ілбе і нарадзіла імя, якое па гэтай прычыне носіць статак ('jubatus' – 'грывасты').

Зубр-важак з сівой блішчатай грывай мае непарушны аўтарытэт у статку і з’яўляецца ў паэме адлюстраваннем улады і панавання.

Антыпод белага колеру ў паэме – *чорны*. Звычайна ён асацыіруецца з негатыўным, адмоўным светам. У часы Сярэднявечча ён быў, бадай, самым непапулярным з усёй гамы. Клірыкі Сярэднявечча разумелі яго як супрацьлегласць святлу, як сімвал змроку, смерці і пекла, знак смутку, сімвал нявер’я і праху⁹. Але ў старажытнай сусветнай міфапаэтычнай традыцыі ён абазначае больш загадкавае і таямнічае, чым адмоўнасць. Алхімікі Сярэднявечча лічылі чорны колер першасным, “які дае жыццё ўсім астатнім колерам, у тым ліку і найбольш дасканаламу – чырвонаму. Усе іншыя колеры першапачаткова ўжо ўтрымліваюцца ў чорным”¹⁰.

Аднак чорны колер амаль не прысутнічае ў паэме ў чыстым выглядзе. Зубр і акаляючая прырода не стасуюцца ў разуменні аўтара са злом, цёмрай, няшчасцем, хваробай, нячыстай сілай. На працягу ўсёй паэмы вобраз зубра – вобраз таямнічай жывёліны. Аднак гэта не злачынца, не чорная, сатанінская істота, не носьбіт зла, не першапрычына яго. Самаабарона – гэта не зло. Злосць раз’юшанага зубра інстынктыўная, яна ідзе ад пачуцця самазахавання.

Зірнем, на тое, як Гусоўскі гаворыць пра афарбоўку зубра:

65 Obscurus color est: ita fulvum miscuit atro,
66 Ut medium fieri se per utrumque velit.

(Hussov. C.12.)

Масці няпэўнай: ён так сам змяшаў у сабе бурое з чорным,
Што паміж імі адно цяжка ўжо вызначыць цяпер.

Зубр, як бачым, у Гусоўскага не чорнага колеру, а чырвона-чорнага (бура-чорнага). І гэты “прасветлены” чорны колер у кантэксце паэмы набывае адценне адраджэнскай рэалістычнасці ў процівагу дагматычнаму чорна-магічнаму колеру.

Чырвоны колер у паэме – самы распаўсюджаны. Гэта і адзенне глядачак на ловах:

908 Ardebant variis serica rubra notis.

(Hussov. C.41.)

Рознакаляровыя шоўкавыя сукенкі палалі чырвонымі плямамі.

Гэта і кроў, якую пралівае зубр, і кроў яго ахвяр

...imber
596 Carneus in ventos, sanguinis horror abit.

(Hussov. C.31.)

Лівень (град) з частак цела на вятры перадае жак крывапаліцця.

Гэта і вочы зубра, напоўненыя ярасцю:

58 Lumina terrorum plena furore rubent.

(Hussov. C.11.)

Чырванню вочы гараць, поўнячы жахам душу.

Такая шматпаўторнасць ужывання лексічных адзінак са значэннем 'чырвоны' не выпадковая. Чырвоны колер, з'яднаўшы ў сабе станоўчае і адмоўнае, дабро і зло, злучае ў адзінае цэлае забойцу і ахвяру, тырана і барацьбіта за ўласную свабоду.

Цікава адзначыць, што Гусоўскі салідарны з Сярэднявечнай трактоўкай чырвонага колеру, не адкідаючы значнасці яго першапачатковых значэнняў. Для Сярэднявечча чырвоны колер – гэта "колер "боскай энергіі" і "жыва-творнага цяпла", кроў Хрыста, пралітая ў імя выратавання чалавецтва"¹¹. З іншага боку, гэта "найбольш агрэсіўны колер, які сімвалізуе кроў, злосць, агонь, пачуцці, раны, вайну, крывапаліцце, небяспеку, пагрозу, моц, смерць і інш."¹² Але чэсны, хоць і крываваы, зубрыны бой за ўладу, дзе змагаюцца роўны з роўным і перамагае мацнейшы – супрацьлегласць войнам "на пагібель айчыннаму люду", што, не выконваючы свой святы абавязак "гурт усяляк бараніць", вядуць магнаты:

1001 Per scelus immensum nostro sibi sanguine ludunt.

(Hussov. C.45.)

Праз нас саміх злоба бязмерна цешыцца крывапаліццем.

1005 Quos adeo vehemens irarum concitat ardor,

1006 Tam gravis obsedit ferrea corda furor.

(Hussov. C.45.)

Блішчанне [клінка] настолькі моцна ўзбудзіла злосць,

што жорсткая ярасць ахапіла жалезнае сэрца.

Жалеза ў Сярэднявеччы атаясамлівалася з чырвоным і пагэтану эпітэт *жалезны* ў гэтым кантэксце таксама можна разглядаць як адну з праяў чырвонага колеру. Цікава, што Гусоўскі, гаворачы пра зброю, мае на ўвазе менавіта чырвоны колер, а не серабрыста-металічны (=белы):

503 Utque solent Scythicas ferro versare catervas...

(Hussov. C.28.)

І як часта было, жалеза паварочвала скіфскія атрады.

У Міколы Гусоўскага ў чырвоным колеры заключана ўнутраная напружанасць, процістаянне ідэі прагрэсіўнай і справядлівай улады, якую ўяўляе гаспадар пушчы, сляпому імкненню магнатаў да панавання.

Адзначым, што ў міфалагічнай традыцыі славян колер сонца таксама чырвоны, вогненны. Паводле ж тэксту, зубр мае непасрэдня адносіны да гэтага нябеснага цела, з'яўляючыся жывёлай,

17 Quae titulos tollens humano sanguine solis.

(Hussov. C.9.)

Што ўзвялічвае чалавечай крывёю тытулы сонца.

Лясны фон паэмы выклікае да жыцця яшчэ адзін колер – *зялёны*. Ён сімвалізуе маладосць, жыццёвую сілу, раслінны пачатак, жыццё праз смерць.

Зялёны колер меў вельмі вялікае значэнне ў хрысціянскай іерархіі колераў, сімвалізуючы жыццё ўвогуле і адшэльніцтва ў прыватнасці, нагадваючы пра зямное жыццё Хрыста, пра яго місію. Да таго ж зялёны колер быў сімвалам многіх багоў старажытных культурных сістэм: Асірыса ў Егіпце, Аціса ў Грэцыі, Думузі ў старажытных шумераў. Па словах В.В.Бычкова, "гэта – тыпова зямны колер; ён супрацьстаіць "царственным" колерам – пурпуроваму, залатому, блакітнаму"¹³. Такім чынам, адмаўляючыся ў сваёй каларыстычнай сістэме ад пурпурнага, сіняга, блакітнага колераў, Мікола Гусоўскі сцвярджае дэмакратычнасць свайго твора.

У гэтым кантэксце з'яўляецца яшчэ адзін колер – *залаты*. Як адзін з "боскіх" колераў, залаты лічыўся "матэрыяльным увасабленнем святла", яго ўспрымалі як знак багацця і ўлады¹⁴. І, апісваючы адзенне глядачак на зубрыных ловах, Мікола Гусоўскі ўжывае гэты колер, адзнаку багацця прыворных пані, хутчэй як эпітэт. Залаты колер не нясе тут сімвалічнага значэння. У аўтара апісваюцца сукенкі,

907 Qua color intexto ludebat candidus auro.

(Hussov. C.41.)

Колер узораў якіх іграў іскрыстым золатам.

Для паэта золата – усяго толькі звычайная рэалія: ззянне, колер, каштоўнасць, але не большая за тое, што цэніць мясцовы люд.

239 Hac sibi divitias rutio gens praetulit auro
240 Se putat is merito maius habere nihil.

(Hussov. C.18.)

Тут народ аддаў перавагу плоднасці (багаццю, дастатку)
перад золатам, лічачы, што большай узнагароды не існуе.

Такім чынам, асноўных колераў у Міколы Гусоўскага – чатыры: белы, чорны, чырвоны і зялёны, да якіх дадаецца яшчэ і залаты.

Аўтар звычайна спалучае азначаныя колеры між сабою. Па законах каларыстыкі чырвоны і белы, чырвоны і зялёны колеры ўтвараюць кантрастныя пары, стасункі ж белага і чорнага наогул абсалютна палярызаваны, як дзень і ноч, як святло і цемра, як добро і зло. Але цікава тое, што ў тэксце паэмы мы не знойдзем прамога супрацьпастаўлення белага і чорнага колераў.

Зірнем на інварыянты спалучэнняў колераў, у прыватнасці, белага і чырвонага.

460 Et quo pinguet humus, sanguine tinge nives!

(Hussov. C.27.)

І, каб тлусцела зямля, снягі прапітваюцца крывёй.
630 Ostendit caedis nix rubefacta locum.

(Hussov. C.32.)

Афарбаваны ў чырвоны колер снег паказаў месца забойства.

Гэтыя жудасныя карціны не выпадковыя. Чырвоная кроў зубра на белым снезе сімвалізуе чэснае, чыстае, нават святае забойства ў час зубрыных ловаў, бо яно – на карысць Радзіме, а старажытная літаратура нярэдка дапускала забойства дзеля шчасця (у тым ліку і ахвярапрынашэнні). Тут зноў праглядаюцца старажытныя міфалагічныя традыцыі, паводле якіх у забойстве зубра ў час ловаў можна ўбачыць язычніцкае ахвярапрынашэнне богу Марсу, пакараўцелю войнаў і лясцоў!¹⁵

Спалучэнне чырвоны-зялёны, як правіла, М.Гусоўскі ўжывае пры апісанні расправаў зубра са сваімі ахвярамі – жудасных малюнкаў смерці. Але, як і ў шмат якіх іншых выпадках адбываецца “лагічная даафарбоўка”: каляровы эпітэт адсутнічае, але носьбітам колеру з’яўляецца пэўная з’ява рэчаіснасці.

609 Obscenae rapiunt volucres et in aëre pastum,
610 Arboribus corvi corpora rupta legunt.

(Hussov. C.31–32.)

Птушкі робяць непрыстойныя рэчы і кормяцца
на вяршынях дрэў, вораны збіраюць разарванае мяса.

Стрыманая каларыстыка паэмы дае падставы меркаваць, што гэты твор, безумоўна, пабудаваны па прынцыпах сярэднявечнай сімволікі, але з надзвычай грунтоўным рэнесансным уплывам. Паэма адлюстроўвае сусвет па-адраджэнску, ставячы ў падмурак натурфіласофскую ідэю вечнасці, матэрыяльнасці і адушаўлёнасці прыроды – вяршыні творчасці вышэйшага розуму.

¹ Свет в театре, архитектуре, живописи как носитель эстетической информации / Авт.-сост. Е.И.Мостепаненко. М., 1987. С.98.

² Миронова Л.И. Учение о цвете. Мн., 1993. С.116.

³ Панченко А.М. О цвете в древней литературе восточных и южных славян // Тр. отд. др.-рус. лит. Л., 1968. Т.23. С.9.

⁴ Там жа.

⁵ Першасная (прымітыўная) семантыка колераў прыведзена паводле кніг: Тэрнер В.Символ і ритуал. М., 1983; Казакова І.В. Міфалагемы і магія ў беларускім абрадавым фальклоры. Мн., 1997.

⁶ Миронова Л.И. Учение о цвете. Мн., 1993. С.117.

⁷ Hussovianus Nicolai. Carmen de statura feritate ae venatione bizontis // Hussoviani Nicolai Carmina. Ed., praefatione instr. Joannes Pelczar. Cracoviae, Typis Univ. Jagellonicae, 1894. (Тут і далей – Hussov.)

⁸ Тут і далей падрадковы пераклад з лацінскай мовы наш – У.Ф.

⁹ Миронова Л.И. Учение о цвете. С.121.

¹⁰ Рабинович В.А. Цвет в системе средневекового символизма // Природа. 1976. №6. С.48.

¹¹ Миронова Л.И. Учение о цвете. С.117.

¹² Фоли Д. Энциклопедия знаков и символов. М., 1996. С.357.

¹³ Бычков В.В. Византийская эстетика. М., 1977. С.105.

¹⁴ Миронова Л.И. Учение о цвете. С.118.

¹⁵ Гл.: Мифы народов мира. Энциклопедия. М., 1991. Т.2.С.119.

А.А.ПАШКЕВІЧ

ФЕНОМЕН УЗВЫШЭНСТВА Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (ад "Нашай нівы" да "Узвышша")

Беларускую літаратуру пачатку ХХ ст. узбагаціла "нашаніўская" плынь. Сацыяльная неўладкаванасць, супрацьстаянне асобы трагічнаму лёсу, адзінота, палітычнае беспрасвецце – вось некаторыя з асноўных матываў